

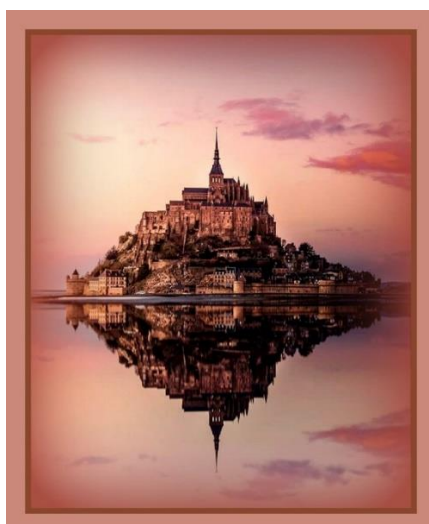
PIOTR GRZEGORZ MĄDRACH
DYPLOMOWANY KONSERWATOR ZABYTKÓW
RZECZOZNAWCA KONSERWACJI ZABYTKÓW

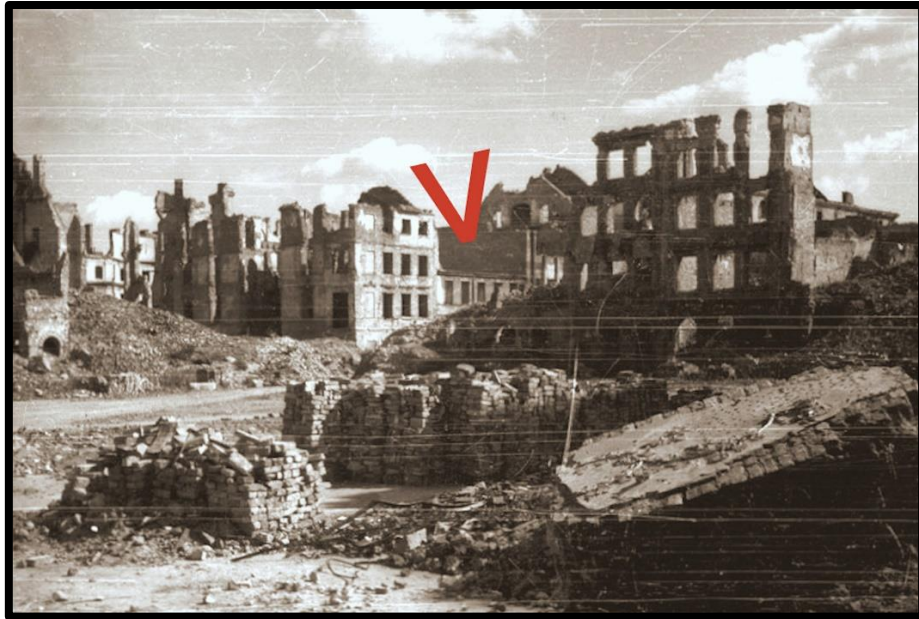
CO TO JEST ZABYTEK

< PROSPEKT WYKŁADU >

Mont Saint Michel i jeden z najbardziej bajkowych zabytków na świecie
klasztor na wybrzeżu francuskiej Normandii

Strzałka wskazuje ruiny domu biskupów poznańskich z zachowaną kondygnacją parterową i gotyckimi piwnicami, w których od wielu lat funkcjonuje kultowa restauracja ŚWIĘTOSZEK i była scenografią do sfilmowania niniejszego wykładu

Odbudowany po Drugiej Wojnie Światowej średniowieczny dom biskupów poznańskich przy ulicy Jezuickiej nr 6 w Warszawie, jest wraz z całym zespołem staromiejskim, wysokiej klasy zabytkiem, wpisanym na Listę Światowego Dziedzictwa oraz oczywiście funkcjonuje we wszystkich krajowych rejestrach zabytków

Wnętrze jednej z gotyckich piwnic domu biskupów poznańskich,
w których od wielu lat funkcjonuje
kultowa restauracja *ŚWIĘTOSZEK*,
było scenografią filmowania niniejszego wykładu

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa to prawna baza chroniąca zabytki
i regulująca ich funkcjonowanie w Rzeczypospolitej Polskiej

Ustawa o ochronie zabytków powstała w Polsce 1962 rok - zmieniona w 2003 roku
Aktualna ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku definicję zabytku określa następująco

- że zabytek nieruchomy to nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową

- że zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową

Ustawa utrzymuje dotychczas stosowany podział zabytków na zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne

Nie ustala granic czasowych, które warunkowałyby uznanie obiektu za zabytek

Ochronie i opiece podlegają zabytki bez względu na stan zachowania

Podstawowe określenia dotyczące rodzajów zabytków

Pałac Kultury i Nauki w Warszawie, też jest zabytkiem nieruchomym, ze względu na bardzo wysokiej jakości walory architektoniczne, walory artystyczne oraz najwyższej jakości sztukę rzemiosł różnych, jakie zastosowano podczas jego budowania

Znakomity portret naszego największego wieszczą Adama Mickiewicza,
wykuty w kamieniu
przez artystę rzeźbiarza Stanisława Horno-Popławskiego,
zdobi główne wejście do Pałacu Kultury i Nauki
- jest zabytkiem ruchomym

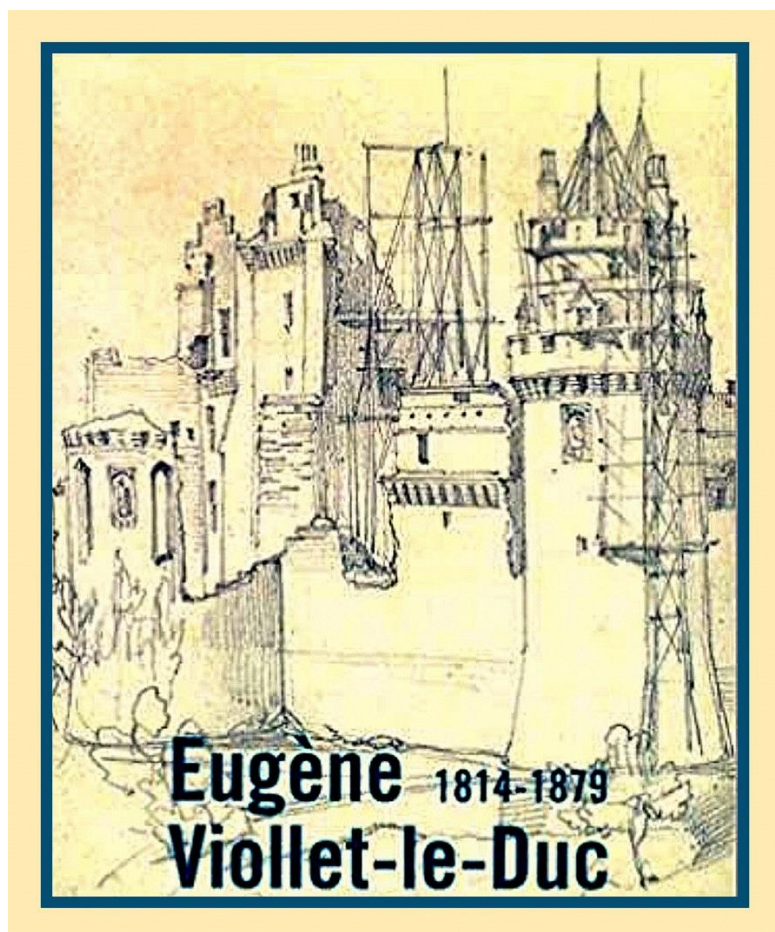
Pocztówka z początków XX-wieku przedstawiająca
pomnik Adama Mickiewicza
przy Krakowskim Przedmieściu w Warszawie
- zabytek ruchomy -
na tle zabytków nieruchomych
„Dziekanki” (bursy studenckiej) i kościoła ojców Karmelitów

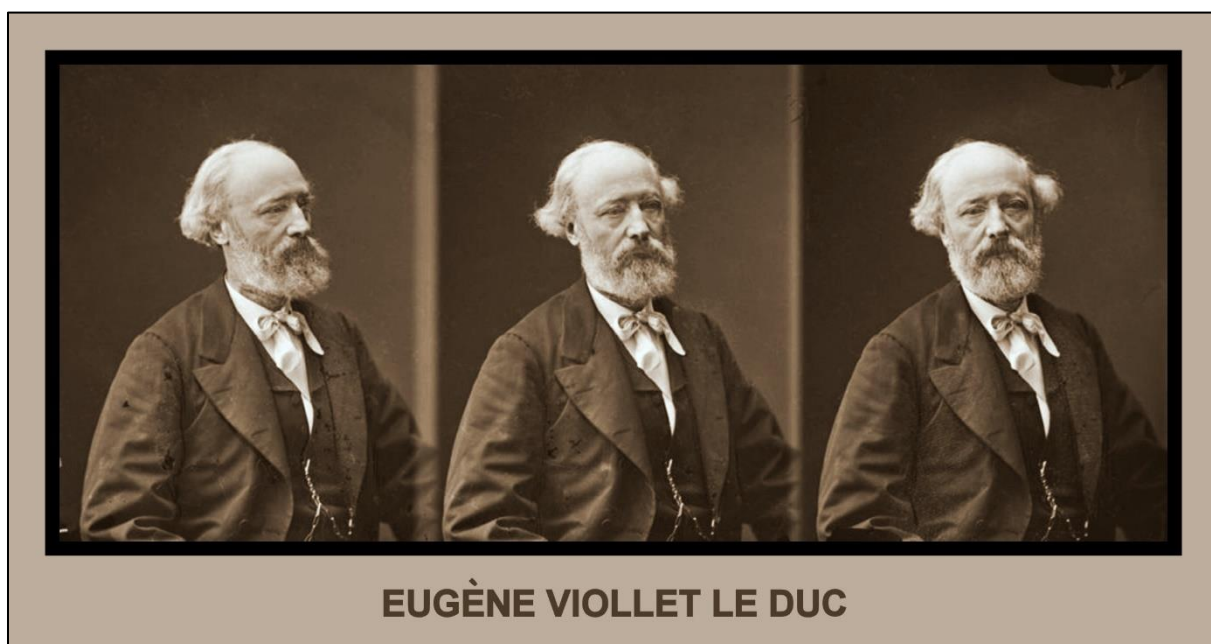
Kolejny rodzaj zabytków to zabytki archeologiczne, wydobyte na przykład z takiego jak na tej fotografii stanowiska

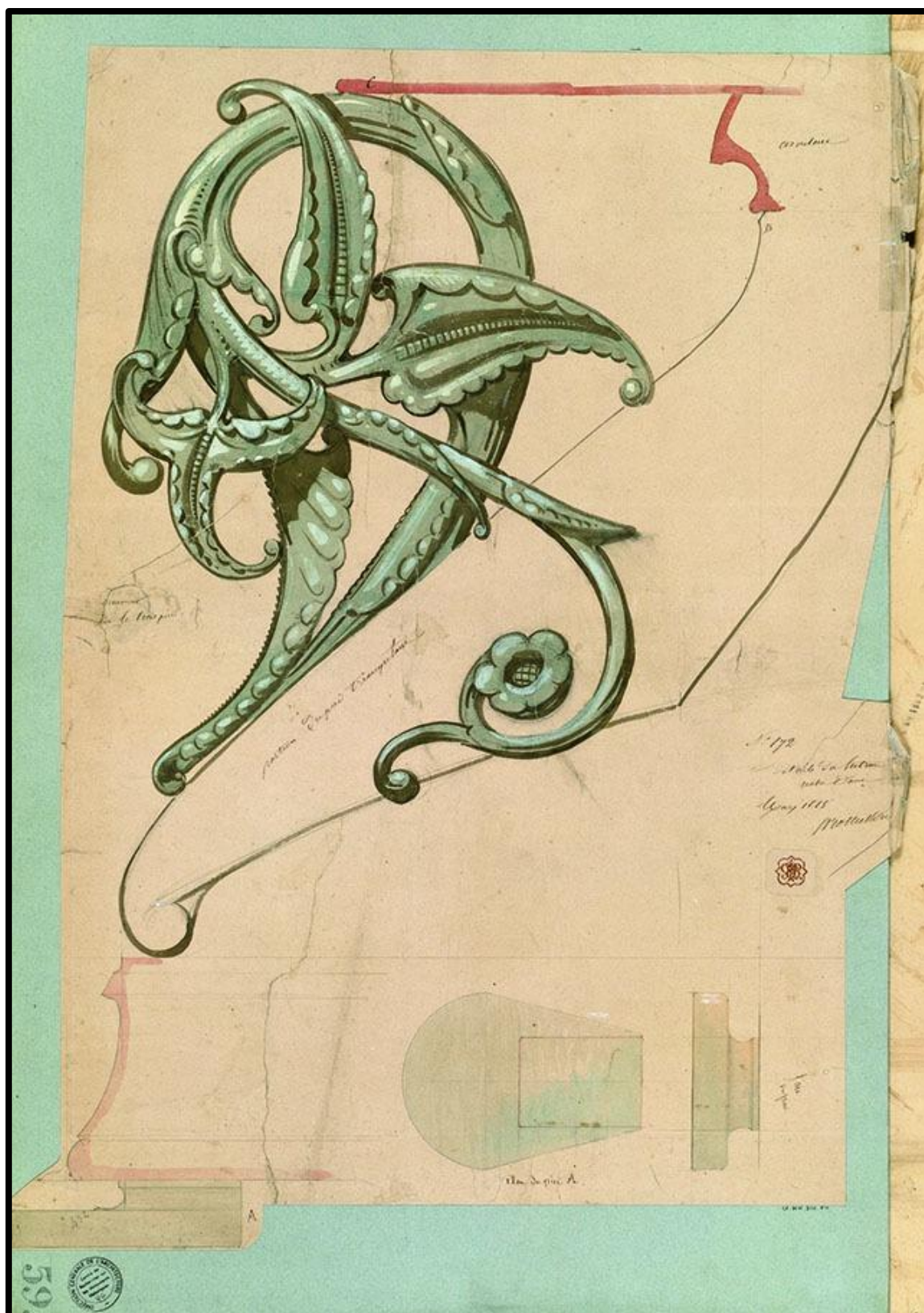

Prehistoryczne narzędzia kamienne wydobyte ze stanowisk archeologicznych, to zabytki archeologiczne

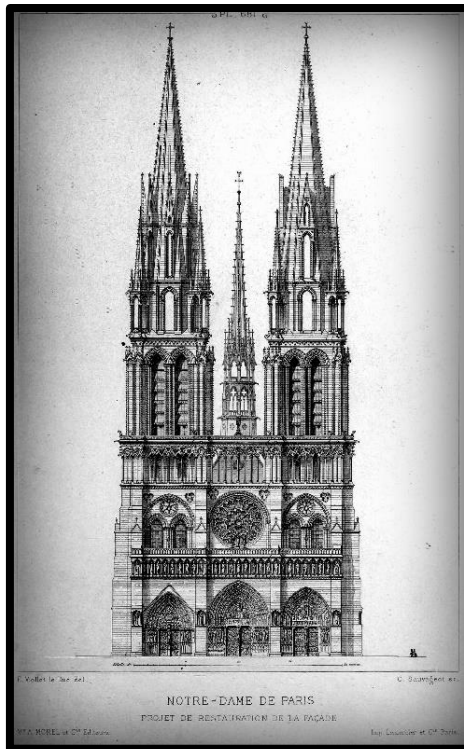

Francuz Eugene Viollet le Duc
światowy prekursor
świadomego, systemowego konserwatorstwa zabytków

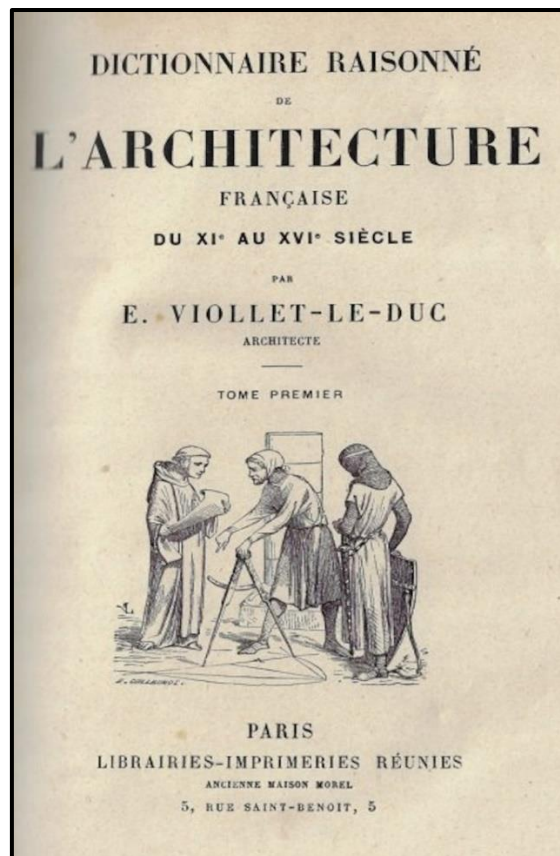
Eugene Viollet le Duc był architektem, projektantem,
konserwatorem zabytków,
a także artystą - znakomitym rysownikiem

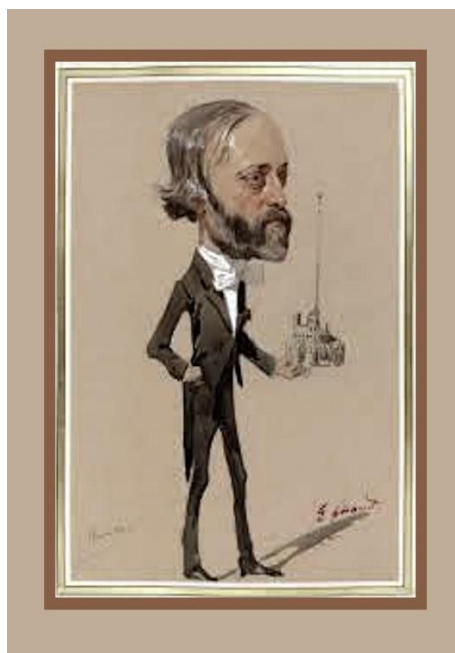
Viollet le Duc hołdował teorii czyszczenia zabytków z naleciałości kolejnych lat i wieków, w celu przywrócenia ich pierwotnego wyglądu, a nawet podbijania cech stylu w jakim zabytek powstał poprzez twórcze aranżacje, tak jak w przypadku katedry Notre Dame w Paryżu, w której proponował dodanie gotyckich hełmów na obu wieżach

Maszkaron z fasady katedry Notre Dame w Paryżu, który może być już kolejną wersją tej rzeźby jako, że od czasów Viollet le Duc'a, dekoracje rzeźbiarskie zniszczone przez warunki atmosferyczne, były zastępowane w miarę konieczności wiernymi kopiami

Jednym ze sztandarowych dzieł Eugene Viollet le Duc'a jest słownik architektury francuskiej od XI wieku do XVI wieku

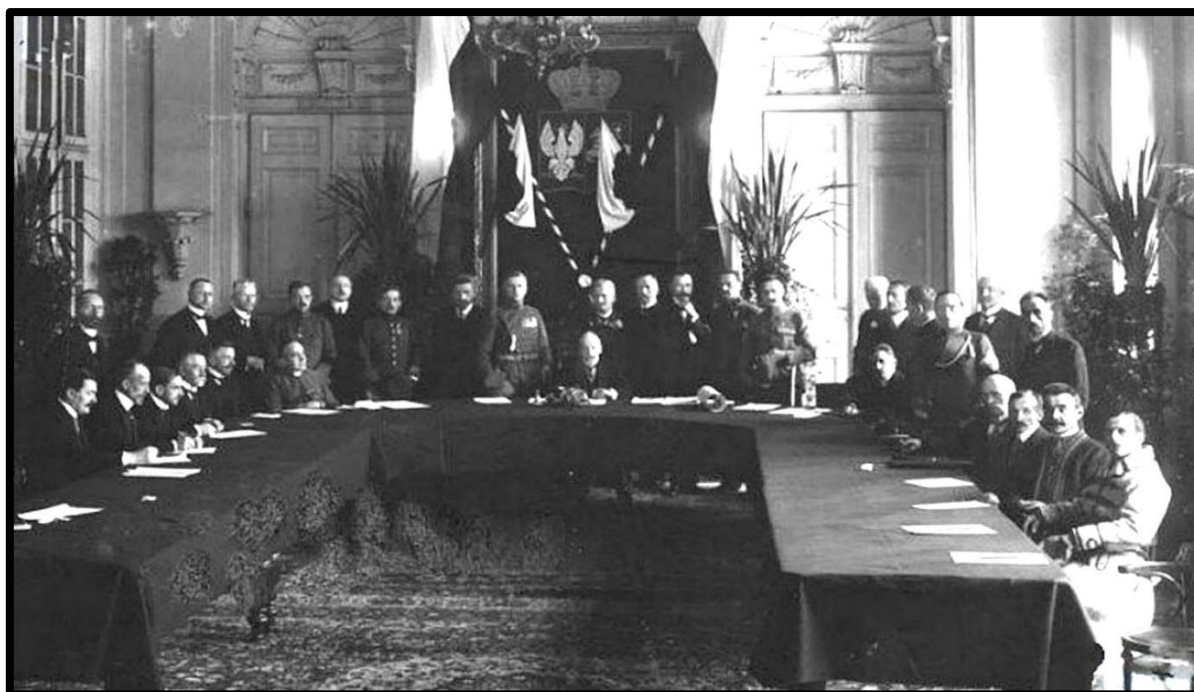
Świadectwem popularności Viollet le Duc'a było tworzenie jego wielu karykatur

Kolejne wielkopomne dzieła Eugene Viollet le Duc'a to inwentaryzacje konserwatorskie, których wykonywanie zainicjował i realizował, jego inwentaryzacja katedry Notre Dame w Paryżu zapewne będzie bardzo pomocna przy odbudowie kościoła po ostatnim pożarze

W październiku 1918 roku Rada Regencyjna Królestwa Polskiego ustanowiła między innymi dekret o ochronie zabytków

Rada Regencyjna obradowała w sali balowej Pałacu Krasińskich w Warszawie, jednego z najwspanialszych zabytków warszawskich, obecnie będącego siedzibą Biblioteki Narodowej

W Polsce wielką postacią muzealnictwa i konserwatorstwa
był Stanisław Lorentz
Konserwator Województwa Wileńskiego i Nowogródzkiego,
a potem dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie

Stanisław Lorentz szczególnie wsławił się ratowaniem
skarbów narodowych ze zbombardowanego przez Niemców,
w dniu 17 września 1939 roku około godziny 11:15,
Zamku Królewskiego w Warszawie

Po Drugiej Wojnie Światowej, już we wrześniu 1945 roku, Stanisław Lorentz pokazuje generałowi Dwightowi Eisenhowerowi obiekty zabytkowe uratowane z pożogi wojennej

Generał Dwight Eisenhower w towarzystwie generała Mariana Spychalskiego - architekta i prezydenta stolicy, zapoznał się ze zniszczeniami Warszawy, podczas wizyty we wrześniu 1945 roku

Widok ruin pierzei północnej Rynku Starego Miasta w Warszawie
w zimie 1945 roku

Znaczny zakres zniszczeń Warszawy powstał już w czasie kampanii
wojennej we wrześniu 1939 roku, co widać na tej fotografii,
na pierwszym planie zbombardowana kamienica Johna
przy Placu Zamkowym, w tle północna pierzeja placu

Jedyny fragment Zamku Królewskiego w Warszawie
pozostały po Drugiej Wojnie Światowej,
to sterczyna ruiny ściany z oknem od pokoju Stefana Żeromskiego,
mieszkającego przez jakiś czas w murach zamku

Po wojnie uporządkowano teren zamku,
ale nie zdecydowano się na jego odbudowę,
pozostawiono jedynie kikut murów z „oknem Żeromskiego”

Wielką postacią dla konserwatorstwa polskiego był również Jan Zachwatowicz - architekt, szczególnie zasłużony dla odbudowy stolicy z potwornych zniszczeń z czasu Drugiej Wojny Światowej

Kamienna tablica poświęcona Janowi Zachwatowiczowi umieszczona w reprezentacyjnym miejscu, na zrekonstruowanych murach obronnych Starego Miasta

Dwa widoki północnej pierzei Rynku Starego Miasta, w ferworze powojennej odbudowy inspirowanej przez zespół wysokiej klasy profesjonalistów kierowanych przez Jana Zachwatowicza

Dzięki Janowi Zachwatowiczowi i wspaniałemu zespołowi jego współpracowników z Biura Odbudowy Stolicy, przywrócono świetność warszawskiej starówki oraz wielu zabytkowym obiektom na terenie Warszawy, nadając im pierwotne walory - zgodnie z ideami Viollet le Duc'a

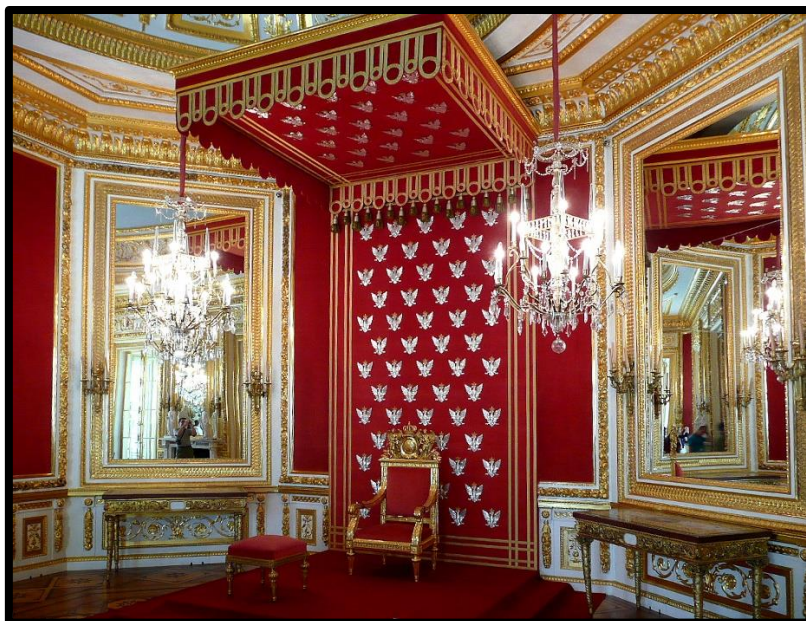
Jednak na odbudowę Zamku Królewskiego, której Jan Zachwatowicz był wielkim orędownikiem, musieliśmy czekać aż do roku 1971

Zamek Królewski w Warszawie
 odbudowany został w latach 1971 ~ 1974,
 ale urządzenie wnętrza trwało jeszcze dziesięć lat,
 teraz wspaniale uzupełnia lukę w panoramie najstarszej części stolicy
 oraz spełnia bardzo ważne role w życiu politycznym i kulturalnym kraju,
 będąc zabytkiem nieruchomym, wypełnionym wielką ilością
 oryginalnych elementów uratowanych z pożogi wojennej
 oraz wspaniałymi zabytkami ruchomymi sztuk wszelakich

Zamek Królewski w Warszawie
 obecnie prezentuje się wspaniale z każdej strony,
 ale od strony wschodniej, z nad brzegu Wisły,
 wygląda najbardziej okazale,
 szczególnie ostatnio po rewitalizacji ogrodów

Słuszność odbudowy Zamku Królewskiego docenia się w pełni,
po zapoznaniu się ze wspaniałymi wnętrzami,
- nie ma wtedy wątpliwości, że jest to zabytek
pod każdym względem najwyższej klasy,
czego dowodem jest także sala tronowa
króla Stanisława Augusta Poniatowskiego,
wypełniona wieloma oryginalnymi zabytkami ruchomymi

Kamienice w odbudowanej po ostatniej wojnie północnej pierzei
Rynku Starego Miasta, mieszczące Muzeum Warszawy, były ostatnio
poddane bardzo gruntownemu remontowi konserwatorskiemu
i znowu lśnią pełnym blaskiem jako zabytki nieruchome,
w środku wypełnione wspaniałymi zabytkami ruchomymi

1945

Obraz przedstawia polskich żołnierzy świętujących koniec Drugiej Wojny Światowej w maju 1945 roku, przed Bramą Brandenburską (zabytek nieruchomy) w Berlinie, a data ta w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej stała się na dłuższy okres prawną granicą dla określania statusu zabytku

Dopiero bardzo dobra *Ustawa o Ochronie Zabytków* powstała w 1962 roku, stworzyła mocną i jednoznaczną bazę pozwalającą na skuteczną opiekę nad zabytkami

W roku 1962 stało się jasne:

1. *co to jest zabytek*
2. *że jest chroniony prawem*
3. *jakie są jego kategorie*
4. *jak należy z nim postępować*

Międzynarodowy znak ochrony zabytków jest podstawowym oznaczeniem obiektu zabytkowego

W latach sześćdziesiątych w XX wieku powstała też sieć służb konserwatorskich działających w konserwatorskich urzędach wojewódzkich, a potem miejskich, gminnych, powiatowych

W Warszawie, dopiero na początku XXI wieku, utworzono urząd Stołecznego Konserwatora Zabytków, czym nawiązano do przedwojennej tradycji

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
 - to wyspecjalizowana agenda Organizacji Narodów Zjednoczonych,
 której podstawowym celem jest wspieranie międzynarodowej
 współpracy w dziedzinie kultury, sztuki i nauki

Międzynarodowa ochrona zabytków
 jest realizowana pod jej skrzydłami

W Polsce kilkadziesiąt obiektów zabytkowych
 jest wpisanych na *Listę Światowego Dziedzictwa*
 prowadzoną przez UNESCO,
 w tym Stare Miasto w Warszawie

Mapa polskich obiektów i miejsc wpisanych na
Listę Światowego Dziedzictwa
UNESCO

Jednym z największych zespołów zabytkowych w Polsce jest kilkanaście zamków jurajskich, zwanych „Orlimi Gniazdami”, wybudowanych przez króla Kazimierza Wielkiego, dla obrony kraju

Jedno z najpiękniejszych „Orlich Gniazd”, zamek *Ogrodzieniec*,
jest pod stałą opieką konserwatorów zabytków

Ale na pewno, najwspanialszym zamkiem, na terenie Polski,
jest krzyżacki zamek w Malborku, któremu niemieccy konserwatorzy
zabytków przez wiele lat przywracali pierwotną świetność, realizując idee
Viollet le Duc'a, a teraz polscy konserwatorzy zabytków kontynuują
ich działania, rewitalizując to niezwykle dzieło sztuki architektonicznej

Zamek Książ, pod Wałbrzychem, jest kolejnym cudem architektury, który jednak nie prezentuje się jako dziecko idei Villet le Duc'a, gdyż w swej ogromnej bryle zawiera wszystkie stylowe naleciałości jakie powstały przez wieki jego funkcjonowania
- to oczywiście zabytek nieruchomy

W głębi najważniejszy w Polsce zabytek nieruchomy, Pałac Prezydenta RP w Warszawie, ale przed nim stoi - zabytek ruchomy, jakim jest pomnik księcia Józefa Poniatowskiego

Niezwykłej urody *Pałac na Wodzie*,
króla Stanisława Augusta Poniatowskiego
na terenie Łazienek Królewskich w Warszawie,
jest oczywiście zabytkiem nieruchomym, w którego wnętrzu
eksponowanych jest wiele wspaniałych zabytków ruchomych,
w widoku od frontu i od tyłu

Klasyczny, szlachecki dwór polski w Janowcu,
to zabytek nieruchomy

Efektownie, zgodnie ze sztuką konserwatorską,
niedawno odnowiony dworzec kolejowy we Wrocławiu,
to wysokiej klasy nieruchomy zabytek architektury

Dworzec kolejowy we Wrocławiu
został zrewaloryzowany z tak wielkim pietyzmem,
że teraz śmiało może służyć jako scenografia do filmów historycznych

Kolejny przykład dworcowego zabytku nieruchomego,
to dworzec kolejowy w stylu dworskowym,
w Żyrardowie, po wykonaniu prac konserwatorskich

Kolejnym znakomitym zabytkiem dworcowym jest zespół budynków na stacji Gdańsk Główny

Inny rodzaj zabytków nieruchomych to obiekty przemysłowe - na fotografii kopalnia węgla czarnego w Wałbrzychu

Kopalnia w Wałbrzychu działała do 1996 roku,
potem długo wegetowała jako atrakcja turystyczna,

W ostatnich latach,
dzięki znacznym funduszom europejskim,
została przekształcona w centrum nauki i sztuki
STARA KOPALNIA

Pięknie położona wśród zielonych wzgórz, kopalnia w Wałbrzychu,
odzyskała swoją architektoniczną świetność
i szybko wpisała się w krajobraz miasta z nową kulturalną funkcją

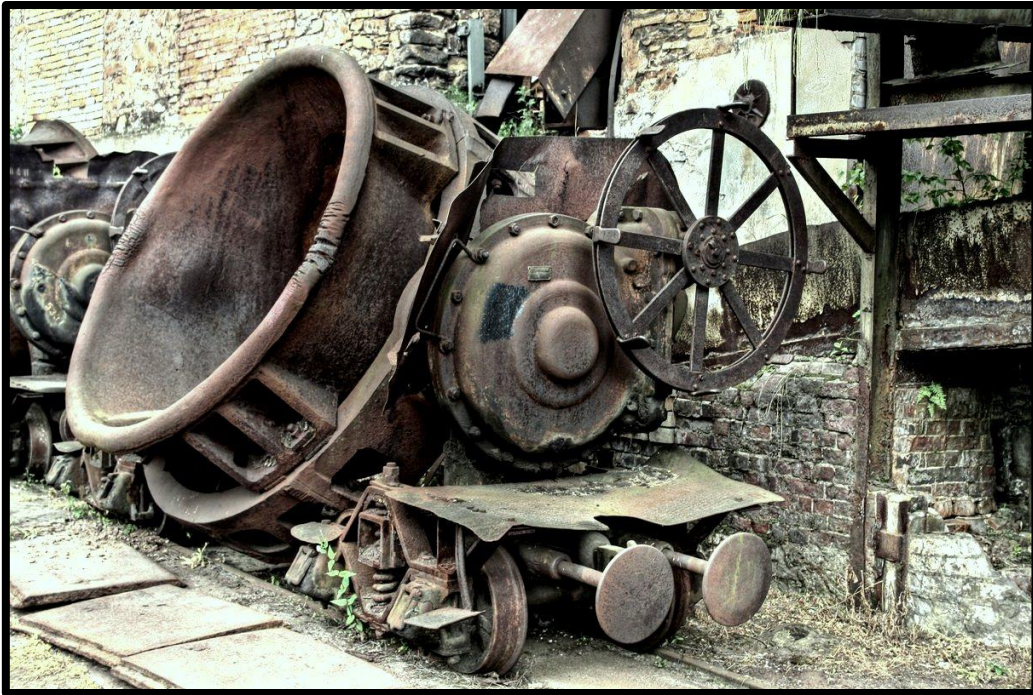

Kopalnia w Wałbrzychu to bardzo piękny
zabytek architektury i techniki przemysłowej

Innym przykładem zabytku architektury i techniki przemysłowej
jest huta w Starachowicach

Huta w Starachowicach już od wielu lat nie funkcjonuje, po zamknięciu od razu została przekształcona w muzeum techniki

Dzięki funduszom europejskim, zabytkowa huta staje się obiektem muzealnym o wielu specjalnościach, przede wszystkim jako miejsce, w którym rodziło się polskie hutnictwo pod baczным okiem Stanisława Staszica, ale także jako ośrodek edukacyjny bogatych odkryć archeologicznych na tym terenie

Hale targowe, które powstawały na przełomie XIX wieku i XX wieku,
były projektowane przez najlepszych architektów,
tak jak dwie warszawskie Hale Mirowskie,
teraz nadal, mimo dostosowania do współczesnych wymogów,
są pięknymi zabytkami nieruchomymi, tętniącymi życiem codziennym

Niezwykły kartusz z *Syrenką* herbem Warszawy, wykonane z cynku
dzieło rzeźbiarskie, zdobiące cztery szczyty frontów Hal Mirowskich,
oczywiście to zabytki ruchome

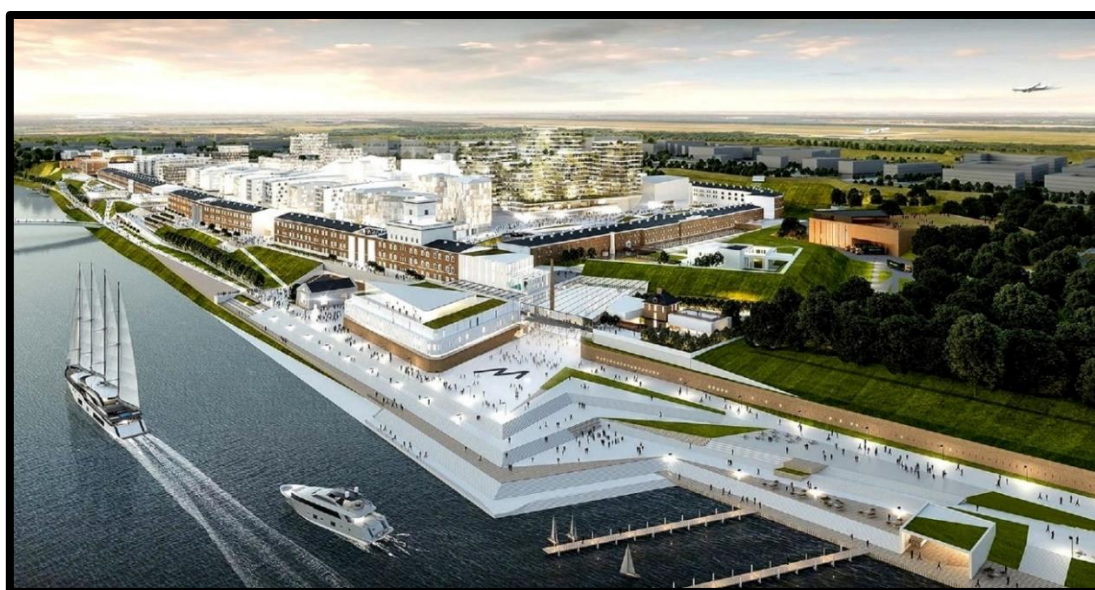
Obiekty militarne, to w większości zabytki nieruchome jako, że były budowane nie tylko jako użytkowe budowle obronne, ale także jako piękne kompozycje architektoniczne, tak jak w Twierdzy Modlin

Na fotografii autor niniejszej prezentacji,
w mundurze inżyniera z okresu wojen napoleońskich,
we wnętrzu Reduty Napoleona,
którą sam cesarz zaprojektował dla Twierdzy w Modlinie

Dowód na to, że Twierdzę Modlin zaczęli budować Polacy,
piękny orzeł z okresu Księstwa Warszawskiego
w zworniku jednej z bram, wykuty w piaskowcu,
jest obiektem ruchomym

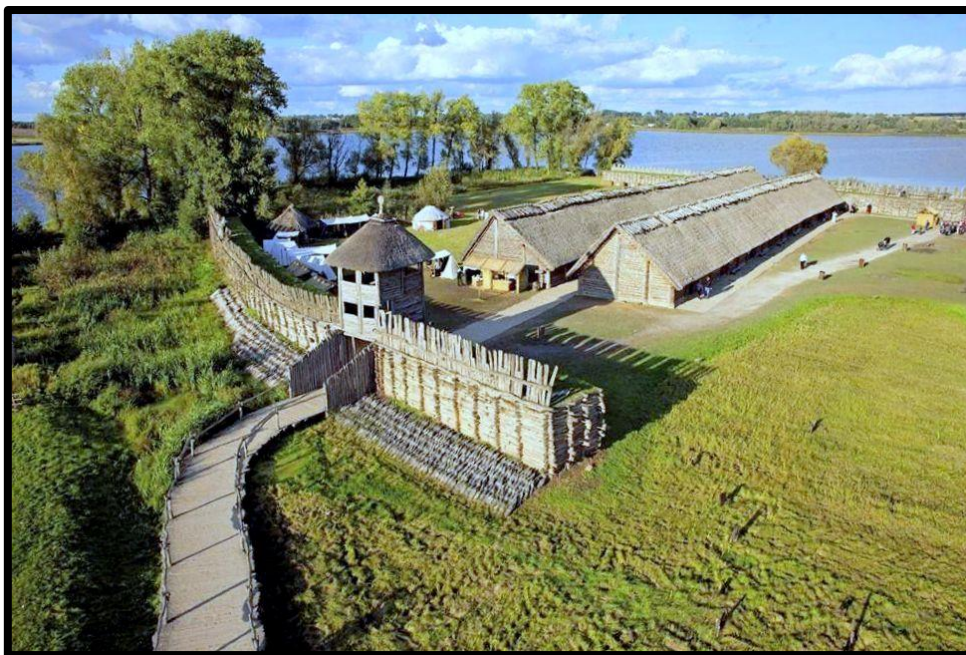

Wizualizacja szklanych bloków,
czyli straszne pomysły na zniszczenie,
wyjątkowego zabytku jakim jest Twierdza w Modlinie

Kolejne obiekty zabytkowe to zabytki etnograficzne,
na ogół wykonane są z materiału drzewnego,
tak jak lamus na górze
oraz poniżej mieszkalna chata wiejska

Na fotografii zabytek archeologiczny, rekonstrukcja grodu w Biskupinie, odtworzona bardzo wiernie na podstawie wykopalisk, stanowi teraz cenny zabytek nieruchomy

Do pełnej rekonstrukcji grodu w Biskupinie brakuje jeszcze dużo, co widać na tej wizualizacji jego pierwotnego wyglądu, może kiedyś powstanie cały gród w pierwotnym kształcie

Obrazy malarskie, to zabytki ruchome,
tak jak gotyckie przedstawienie Madonny
oraz z niezwykłą precyzją namalowany, przez Canaletta,
widok Placu Zamkowego, w drugiej połowie XVIII wieku

Rzeźbiarskie dzieła sztuki to zabytki ruchome,
nawet mimo, na ogół,
trwałego powiązania z obiektami architektonicznymi

Bogato dekorowana wspaniałymi rzeźbami,
wykonanymi w technikach sztukatorskich i malarskich,
reprezentacyjna *Aula Leopoldiana*
na Uniwersytecie we Wrocławiu

Niezwykłej urody portret Syrenki Warszawskiej,
rzeźba autorstwa Konstantego Hegla, jako zabytek ruchomy,
zdobi Rynek Starego Miasta w stolicy

Warszawiacy bardzo lubią symbol swego miasta *Syrenkę*,
ta na cokole, od lat 30-tych w XX wieku,
zdobi centrum lewego brzegu Wisły,
a przed nią prototypy polskiego auta o jej imieniu,
powstałe na początku lat 50-tych w XX wieku,
też już są zabytkami ruchomymi

Pierwsze egzemplarze *POLSKIEGO FIATA 126p* powstałe
na początku lat 70-tych w XX wieku,
są rejestrowane jako zabytki ruchome, co udokumentowane
jest odpowiednią (żółtą) tablicą rejestracyjną

Tak zwany „Duży FIAT” o symbolu 125p,
też już może być zakwalifikowany jako zabytek ruchomy,
tak jak ten z „żółtą” tablicą rejestracyjną

A to pierwszy *POLSKI FIAT*,
produkowany w latach 30-tych w XX wieku,
ten jako wojskowy „łazik”
z pewnością jest ruchomym obiektem zabytkowym

Wspaniałe auto *Rolls Royce* ze *Srebrną Damą* na chłodnicy
to król zabytkowych samochodów

Inne kultowe, zabytkowe auto to *Citroën* z lat 40-tych w XX wieku

Bogactwo zabytkowych elementów ruchomych: marmurowe posadzki, marmurowe bazy kolumn, stiukowe kolumny, sztukatorskie pozłoczone kapitele kolumn, sztukatorskie pozłoczone gzymsy, pozłoczone ramy luster kryształowych, kryształowe żyrandole, witraże w oknach

Imponująca posadzka pałacowa, to zabytek ruchomy, wykonany z wielu rodzajów materiałów drzewnych

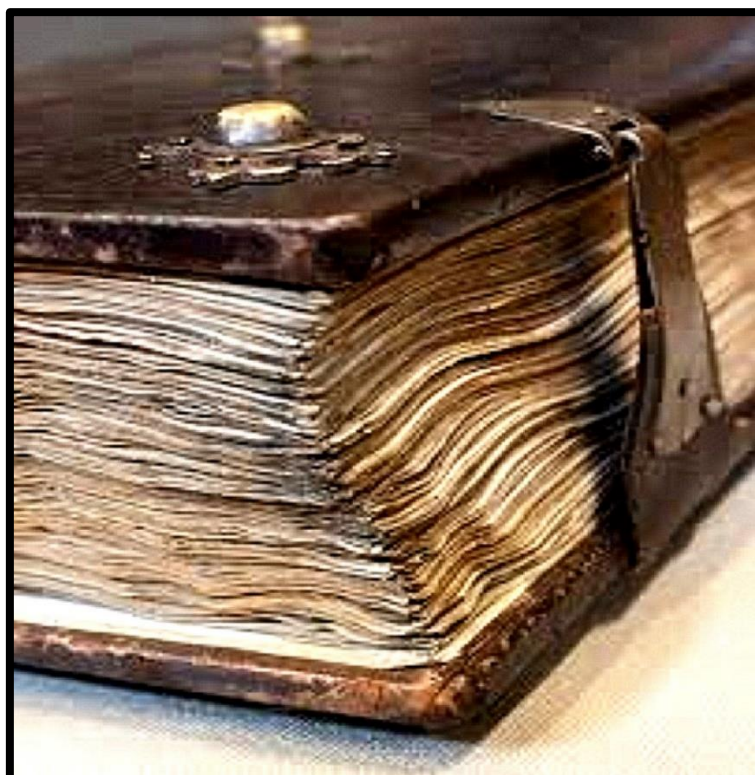
Fragment mebla (zabytek ruchomy) ozdobiony intarsją, czyli dekoracją wykonaną z wielu rodzajów materiałów drzewnych

Gotycka rzeźba Madonny, pokryta złoceniem i polichromią jest zabytkiem ruchomym

Manuskrypt jest ruchomym zabytkiem z okresu średniowiecza

Fragment wspaniałej oprawy manuskryptu średniowiecznego wykonanej ze skóry z metalowymi okuciami

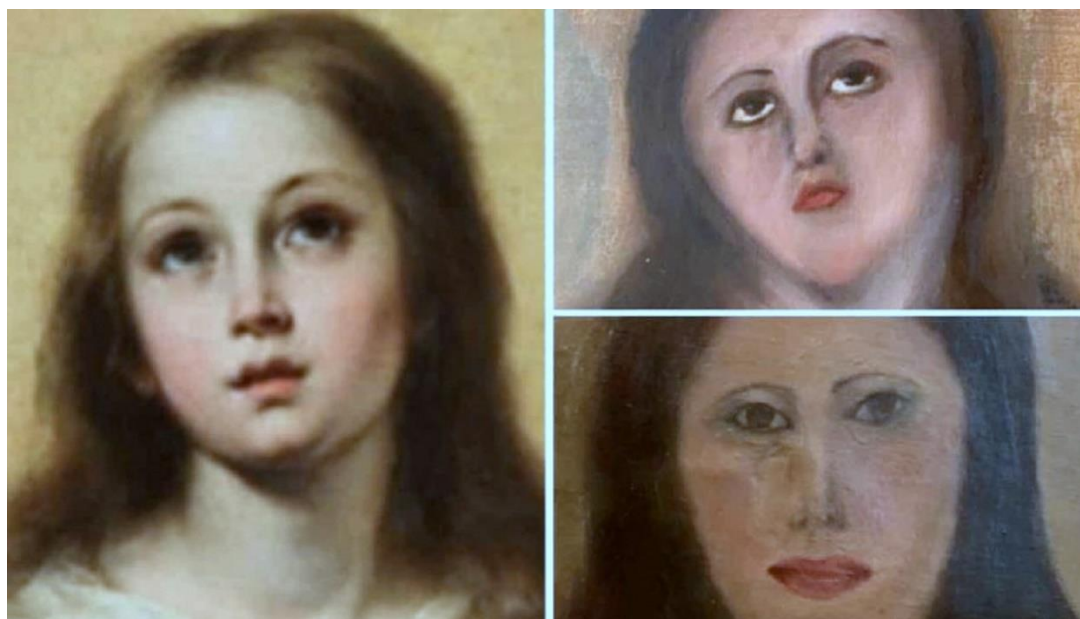
Wykonany ze blach złotej i srebrnej oraz odlewów z tych kruszców, pięknie rzeźbiony i repusowany kielich mszalny, to zabytek ruchomy

Arras, dekoracyjna tkanina z XVII wieku jest zabytkiem ruchomym

Oto przerażające przykłady nieodwracalnych zniszczeń zabytkowych obrazów malarskich, powstałych w wyniku zlecenia prac konserwatorskich kompletnym amatorom, które stało się z powodu niskiej, konserwatorskiej świadomości społecznej

Oba te tragiczne w skutkach wydarzenia miały miejsce w Hiszpanii

Pamiętajmy, że do prac konserwatorskich przy każdym obiekcie zabytkowym mogą przystąpić tylko osoby posiadające odpowiednio udokumentowane kwalifikacje, są to na ogół, absolwenci wyższych studiów w zakresie konserwacji dzieł sztuki, na fotografii konserwatorka zabytkowej polichromii ściennej podczas zabiegów renowacyjnych

Konserwatorka zabytków podczas renowacji polichromowanego, sztukatorskiego kapiteła pilastra

Prace konserwatorskie przy drewnianym elemencie mebla zabytkowego, dekorowanego w technice intarsji

Delikatne czyszczenie powierzchni kamiennego elementu architektonicznego, pokrytego polichromią, przy użyciu przegrzanej pary wodnej podawanej pod odpowiednio regulowanym ciśnieniem

Renowacja pozłocenia, złotem płatkowym, drewnianej, pięknie wyrzeźbionej zabytkowej ramy do obrazu

W Polsce dyplomy magistrów sztuki w zakresie konserwacji obiektów zabytkowych można uzyskać na trzech wyższych uczelniach:
Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie

Akademia Sztuk Pięknych
im. Jana Matejki w Krakowie
1818

Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie

Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu

Szerokie rozpowszechnianie wiedzy i sztuki konserwacji obiektów zabytkowych w Polsce realizują między innymi takie organizacje jak:

Towarzystwo Opieki nad Zabytkami
powstałe na początku XX wieku

Związek Polskich Artystów Plastyków,
który posiada Sekcje Konserwacji Dzieł Sztuki
oraz Ogólnopolską Radę Konserwatorów Dzieł Sztuki,
powstały także na początku XX wieku

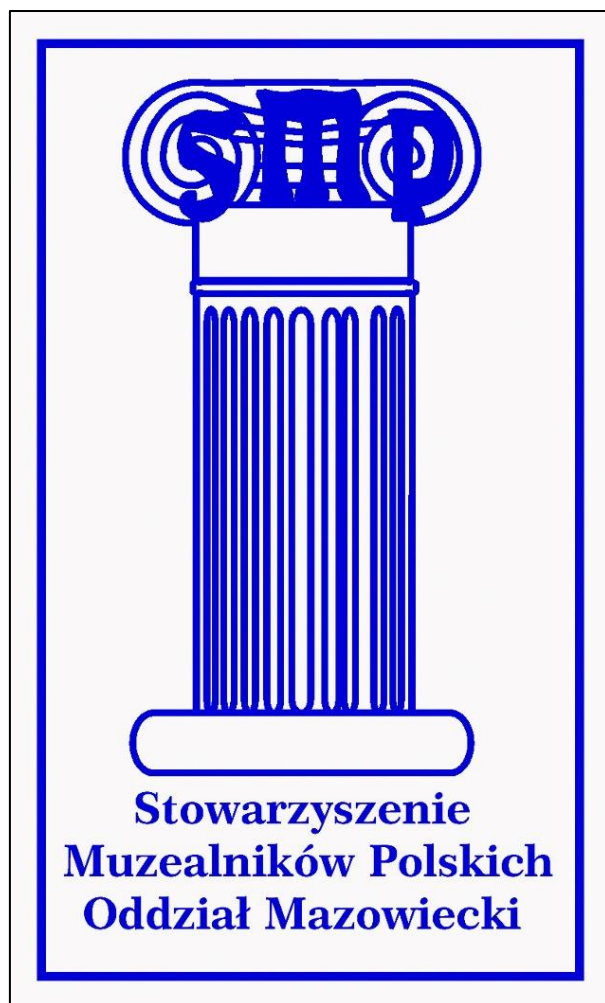

Polska Izba Artystów Konserwatorów Dzieł Sztuki
pełniąca rolę samorządu konserwatorów dzieł sztuki
czynnie uprawiających tę dziedzinę sztuki

**Stowarzyszenie
Konserwatorów
Zabytków**

Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków,
które silnie wspiera działalność służb konserwatorskich

Stowarzyszenie Muzealników Polskich
Integrujące działania konserwatorów zabytków muzealnych

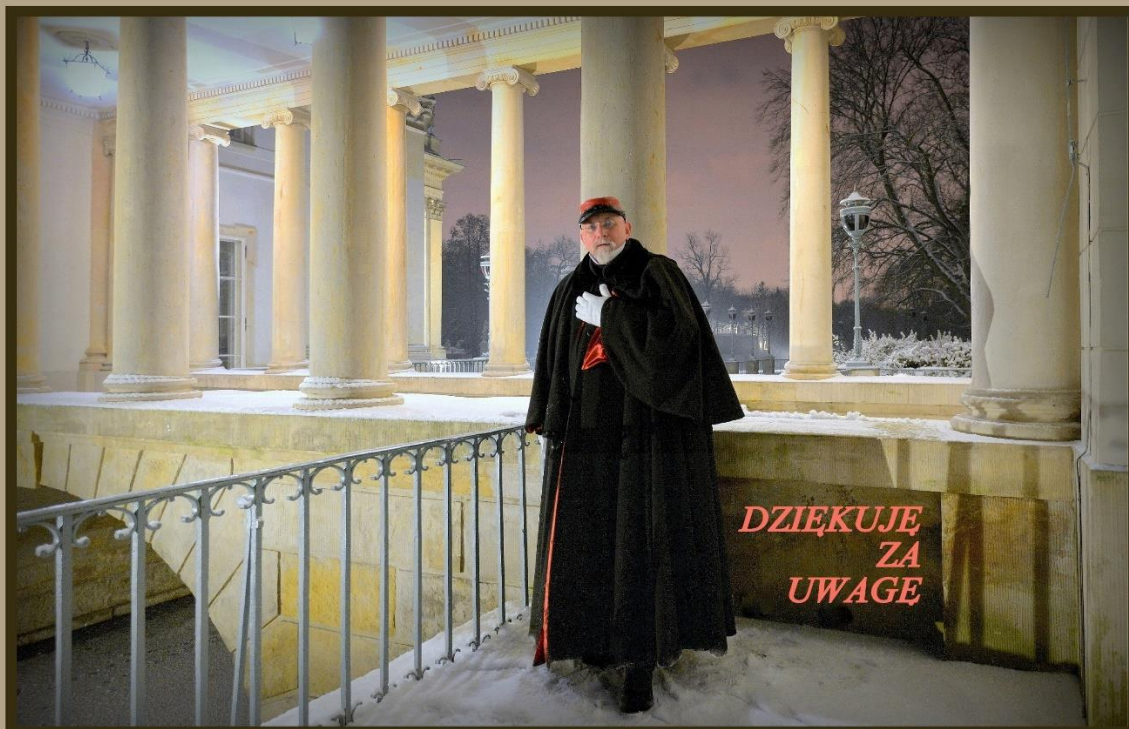
Jak również wiele organizacji społecznych ogólnopolskich,
ale przede wszystkim lokalnych takich jak *Fundacja Hereditas*,
które przybliżają szerokim rzeszom odbiorców
zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami

Niezwykle cennymi, są także wszelkie sposoby,
szerokiego upowszechniania opieki nad zabytkami,
w tym na przykład takie jak warszawskie
SPOTKANIA KONSERWATORSKIE
SZTUKA KONSERWACJI,
które w 2021 roku mają już XXV edycję

A wszystko to po to, aby systematycznie i skutecznie pielęgnować
takie zabytki ruchome, jak ten obraz namalowany na płótnie
przez Canaletta w XVIII wieku oraz zabytki nieruchome,
które obraz ten przedstawia, czyli niezwykle budowle
w najwspanialszym zabytkowym mieście na świecie
jakim jest Najjaśniejsza Wenecja

PIOTR GRZEGORZ MĄDRACH

***dyplomowany konserwator zabytków
rzeczoznawca konserwacji zabytków***

***Polskiej Izby Artystów Konserwatorów Dzieł Sztuki
Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków
Związku Polskich Artystów Plastyków***

***Oświadczam, że jako autor niniejszego opracowania dysponuję pełnymi
autorskimi prawami do tegoż opracowania, przekazując zleceniodawcy
jedynie majątkowe prawa dysponowania tym opracowaniem
oraz możliwość wykorzystywania go wyłącznie
w celach związanych z tematyką tego opracowania***

WARSZAWA

2020